

SERAMİK SANATINDA LÜLE VE KİŞİSEL UYGULAMALAR

Pipe in Ceramic Art and Personal Applications

Tennur Yaşar *

Öz

Seramik, insanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan, gelişen, formları, bezemeleri üretildikleri coğrafya ile tarihsel dönemlerin sanatsal ve estetik değerleri doğrultusunda çeşitlenen bir sanat alanıdır. Bu alanda bireysel kullanım kabı olarak kullanılan seramik eserler arasında lüleler bulunmaktadır. Farklı tasarımları, sabır ve ustalık gerektiren el işçiliği ile ön plana çıkan ve geçmişi Osmanlı Dönemi'ne uzanan seramik lüleler; tütünün keşfi, içimi ile gelişim göstermiş bu sayede geniş coğrafyalara yayılmıştır. Arkeolojik alanlarda yapılan bilimsel kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan ve müzelerde sergilenen eserler arasında gördüğümüz seramik lüle, özel olarak hazırlanmış kilin çömlekçi tornası veya kalıpta biçimlendirilmesi sonrasında fırınlarda pişirimi ile elde ediliyordu. Bu çalışmada, geçmişi yüzlerce yıl öncesine uzanan; ancak günümüzde unutulmaya yüz tutmuş lüle sanatının tekrar hatırlanmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak seramik lülelerin gelişimi hakkında bilgiler sunulduktan sonra özgün lüle ve antik seramik örneklerinden esinlenerek yeni lüleler yapılmıştır. Seramik lüle uygulamalarında, süzölmüş seramik çamuru yerine, dayanımı arttırmaya yönelik olarak siyah ve kırmızı renkli şamotlu seramik çamurları kullanılmış, uygulamalar çömlekçi tornasında yapılmıştır. Şamot katkılı çamurun çömlekçi tornasında kullanımı, kontrollü kurutma aşaması ve pişirimi sonrasındaki değişimleri gözlenmiştir. 1100 °C'lik sıcaklığa ulaşan seramik fırınında lülelerin pişirimi yapılmıştır. Biçimlendirilen lüleler, kullanıma uygun olmakla birlikte dekoratif amaçlı olarak üretilmiştir.

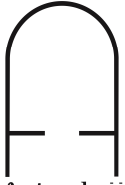
Anahtar Kelimeler: Seramik, Şamotlu Seramik Çamuru, Lüle, Çömlekçi Tornası, Elle Şekillendirme.

Abstract

Ceramics is an art field that emerged and developed in line with the needs of human beings, and its forms and decorations diversified in line with the geography in which they were produced and the artistic and aesthetic values of historical periods. Among the ceramic artifacts used as individual bowls in this area are pipe's. Their history dates back to the Ottoman Period; The discovery of tobacco has developed with its smoking, thus it has spread to wide geographies. Pipe, which we see in archaeological sites and in museums, were obtained by shaping prepared clay in a potter's wheel or mold and then firing in kilns.

In this study, aimed to ensure that the pipe art, which has sunk into oblivion, is remembered again. Development of ceramic pipe's was presented, and new pipe were made inspired by the original pipe and antique ceramic samples. Instead of drained ceramic clay, black and red colored chamotte ceramic clay were used to increase the strength, and the applications were made with the shaping method on a potter's wheel. The pipes were fired a

* Dr., tennuryasar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3839-4119

temperature of 1100 °C. Shaped pipes are suitable for use and produced for decorative purposes.

Keywords: *Ceramic, Chamotte Clay, Pipe, Potter's Wheel, Hand Shaping.*

Extended Summary

This study describes the ceramic pipe applications that I have made using ceramic clay, in particular the ceramic pipe that we encounter in archaeological excavation sites and exhibition of museums. With this study, he foresees the remembrance of the pipe art, whose history dates back hundreds of years and is about to disappear today, which is quite difficult and laborious to make. In this context, a short research was conducted on the pipe and its properties as a cultural object, and subsequently, pipes were made on a potter's wheel using red and black ceramic clay with chamotte additives. The characteristics of the ceramic clay used and their suitability for pipe construction were examined.

It is defined as a bowls that is attached to the end part of the pipe, rod and hookah, filled with tobacco, has a small size and a hole on the side with the mouth part open. It was widely used in a wide geography from the beginning of the 17th century to the middle of the 20th century in the Ottoman lands.

When we look at the construction techniques, it is understood that the pipe are produced by different methods. The first of these methods is the forming method on the potter's wheel, and the second is the molding method. When we look at the concrete examples in archaeological sites and museums, it is understood that clay was used extensively in the construction of pipe. However, in addition to clay samples, there are also pipe samples made of wood, metal and stone.

Materials other than clay were not suitable for tobacco smoking. Most likely, economic reasons, durability, material supply and labor characteristics have been influential in the formation of this situation. There are also glazed examples of pipe, which are usually found in unglazed samples.

Chamotte clays are good in terms of durability, the ratio of clay grain sizes and grain size in them have affected the forming stage of the pipes. For this reason, a porous surface has been obtained in the chamotte-added red clay that we use. This situation also ensured that natural textures were obtained on the surface of the pipe. In the studies conducted by using black color chamotte added clay, thin-walled and smaller sized pipes were made. The fact that the chamotte ratio in the clay is less has made it easier to shape the dish and smoke path on the potter's wheel. A certain amount of slime was applied to the joints of the resulting dish and smoke path and the joining process of the two parts was performed. After the retouching procedures were performed, geometric embellishments were made by engraving and printing methods on the pipe surfaces that had the consistency of leather hardness.

After the drying processes of the made pipe were carried out in a controlled manner, the baking process was carried out in a ceramic kiln reaching a temperature of 1100 °C. Due to the use of red and black colored clay with chamotte additives in the made pipes, there was no need to use primer and glaze. In addition, although it is known that glazed pipes are more suitable for hygiene and health, the chamotte clay used in construction shows a high degree of cooking and sintering properties, which is thought to contribute to the reduction of pores, reducing the presence of various odors and bacteria.

With the discovery of tobacco and the widespread use of it, the art of pipe emerged and this art has continued to exist for many years. Ceramic pipes, which people can easily carry with them, have been replaced by pipes today. For this reason, the art of ceramic pipe has reached the point of extinction today. In this study, new pipes were made by re-remembering the pipe art that has fallen into oblivion today and by being inspired by the pipe samples and ancient ceramic vessels made in different periods before. The porous structure of the clay used also supported the appearance of the ancient ceramic bowls that was intended to be given. Ceramic clay with chamotte in two different colors was used in the studies carried out. The use of clay containing chamotte gives the clay positive properties from drying to cracking and from workability to plasticity. At the same time, it has enabled us to obtain ceramic pipes that have high strength and are resistant to wear and tear. Ceramic pipes were made in different forms with an average height of 5-6 cm using potter's clay containing 40% chamotte in red ceramic pipes. The height of the chamotte ratio was not suitable for working with very thin walls and small dimensions, which is more troublesome when forming pipes on a potter's wheel. The fact that it contains 25% chamotte in pipes made using black chamotte ceramic clay made it easier to shape on a potter's wheel and enabled smaller, thin-walled works to be made. In this way, pipe works with a height of 1.5 cm could also be produced from black chamotte ceramic clay. Glazing process has not been performed due to the self-colored ceramic clay used. It has been thought that the cooking degree of chamotte added clay used in the production of pipe is higher than that of unadulterated ceramic clay, which allows the pores on the surface to shrink and sinterize, which will reduce the formation of odors and bacteria that may occur depending on the use of pipe.

Considering that the ceramic pipe's designed within the scope of the study are presented as an aesthetically different approach to the existing pipe's and the positive effects on the use of the ceramic material revealed by the applications in the production of pipe's, it is thought that the research will have positive effects on the revival of ceramic pipes production.

Giriş

Geçmiş binlerce yıl öncesine dayanan seramik, arkeolojik verilerden anlaşıldığına göre Neolitik dönem ve öncesindeki toplumların temel ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ve zamansal süreç içerisinde gelişerek varlığını sürdürmüştür. İlk ortaya çıktığı dönemlerde basit günlük kullanım kapları olarak biçimlenen seramik kaplar tarihsel süreç içerisinde görsel bir zenginlik kazanmıştır. Seramik hammaddesinin doğada bulunan kil olması, elde kolaylıkla şekillendirilebilmesi ve fırınlarda pişiriminin sağlanması ile mukavemet kazanmış, bu sayede varlığını binlerce yıl koruyabilmiştir.

Antik dönemlere ait seramik eserler, arkeolojik alanlarda gerçekleştirilen bilimsel kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılmakta ve müzelerde sergilenmektedir. Kültürel mirasımızın somut göstergeleri arasında bulunan söz konusu eserler gerek form, gerek boya ve bezeme bakımından ortaya çıktıkları dönemin sanatsal özelliklerini yansıtır. Değişen yapım teknikleri ile ihtiyaca göre biçimlenmiş olan seramiklerin kimi zaman günlük yaşamda evlerin vazgeçilmez olan mutfak eşyaları, depolama veya taşıma kapları, dini ritüellerinde kullandıkları tanrı ve tanrıça figürinleri, çocukların oyuncakları, mimari yapılarda dekorasyon ürünleri, kimi zaman da karanlığı aydınlatan araçlar olarak tasarlanmışlardır.

Bu çalışma, arkeolojik kazı alanlarında ve müzelerin sergi salonlarında karşımıza çıkan pişmiş topraktan yapılmış lüleler özelinde, seramik çamuru kullanarak yapılan/üretile seramik lüle uygulamalarını anlatmaktadır. Çalışma ile geçmiş yüzlerce yıl öncesine dayanan ve günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş, yapımı oldukça zor ve zahmetli olan lüle sanatının hatırlanması öngörülmektedir. Bu kapsamda kültür objesi olarak lüle ve özellikleri ile ilgili bir araştırma yapılmış, devamında şamot (pişirim görmüş kil taneleri) katkılı kırmızı ve siyah renkli seramik çamurları kullanılarak çömlekçi tornasında lüleler yapılmıştır. Kullanılan seramik çamurlarının özellikleri ve lüle yapımına uygunluğu irdelenmiştir.

Kişisel Kullanım Kabı Olarak Lüle ve Bölümleri

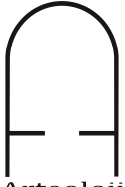
Ünlü Osmanlı tarihçisi Peçevi'nin kayıtlarına göre, tütünün Osmanlıya H. 1009/M. 1600 tarihinde İngilizler tarafından getirildiği ve hastalıklara karşı ilaç niyetine sattıkları belirtilmekle birlikte, tütün içimi hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Peçevi Tarihi 1'den aktaran Aytaç'a göre (2019), "...giderek, ehli olmayanlar da kullanmaya başladılar. Hatta ulema devlet büyüklerinden birçokları o tutkuya uğradılar. Kahvehaneler, rezil ve ayak takımı kimselerin fazla tütün içmelerinden dumanla doldu ve içinde olanlar birbirini göremez oldu. Çarşı ve pazarlarda ellerinden lüle düşmez oldu" (Aytaç, 2019, s.571). Peçevi'nin de bahsettiği gibi tütün içiminin yaygınlaştığı bir dönem yaşanmış, bu durum ise doğal olarak, tütün içmeye yarayan pişmiş toprak lülelere olan talebin artmasına neden olmuştur.

Lüle, çubuk ve nargilelerin uç kısmına takılan içerisine tütün vb. bitkiler doldurulan, küçük boyutlu ve ağız kısmı açık yan tarafında bir deliği bulunan kap olarak tanımlanmakta (Görsel 1) olup, Osmanlı topraklarında 17. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar geniş bir coğrafyada yaygın olarak kullanılmıştır (Bakla, 1985, ss. 4-6).

Görsel 1. Konya Etnografya Müzesi'nden 19. Yüzyıl Sonuna Tarihlenen Pişmiş Toprak Osmanlı Lülesi (Tanrıveren, 2015, Çizim/Foto:14/12).

Lüleler, Osmanlı imparatorluğunun hemen hemen her bölgesinde kadın erkek her yaşta ve her kesimden insanlar tarafından kullanılmıştır (Ayhan, 2011, s. 8). Dönem sanatçılarının eserlerine de konu olan lüle, kişiye özel ve taşınması kolay bir

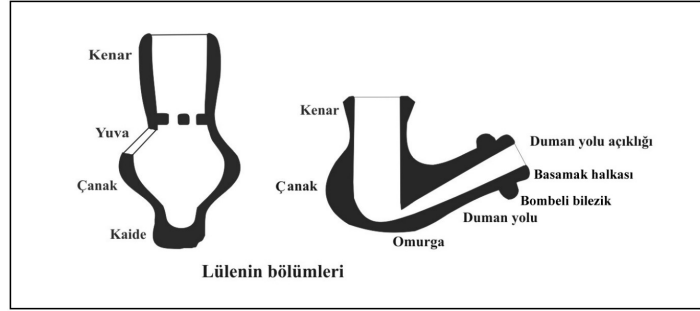
Seramik Sanatında Lüle ve Kişisel Uygulamalar araçtır (Görsel 2). Bu nedenle saray, han, hamam, kahvehane, medrese, kilise, kale, türbe, ev gibi tarihi yapılara ait yaşam alanlarında gerçekleştirilen bilimsel kazı çalışmalarında lüle buluntularına rastlanmaktadır (Fındık, 2016, s. 375).

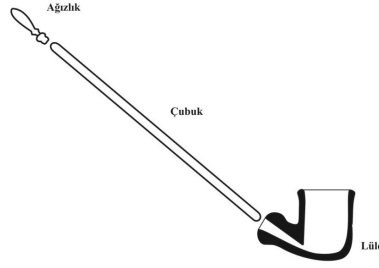
Görsel 2. Elinde Lülesiyle Yanyalı Ali Paşa (Robinson, 1985, Plate 39).

Osmanlı'da kullanılmış olan ilk lüle biçimleri tam olarak bilinmemekle birlikte, ilk örneklerinin 17. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa'dan geldiği, yerelde kullanılanların da tıpkı Avrupa'dan gelen örnekler gibi küçük boyutlu, beyaz ve açık gri renkte bir hamura ve uzun duman yoluna sahip oldukları tahmin edilmektedir (Robinson, 1985, 153; Fındık, 2016, s. 374). Lüleler için kimi yayınlarda "çubuk" terimi de kullanılmaktadır (Görsel 3-4). Osmanlı'ya Kuzey Afrika güzergahı ile geldiği düşünülen çubuğun ağızlık, çubuk ve kısa lüle kabından oluştuğu bildirilmektedir (Baram, 1995, s. 300).

Çubuğun bir ucuna lüle kabı, diğer ucuna ise ağızlık kısmı yani imame takılırdı. Toplamda üç bölümden oluşan lülenin çubuk ile birleştiği kısma tütek, lülenin oturduğu kaideye çanak, bunların tamamının oturduğu bölüme ise takatuka adı verilirdi. Lülenin çanak kısmında yanan tütünün dumanı, tüteğe takılan çubuk yoluyla çekilirdi (Yener, 2005, s.94).

Görsel 3. Lülein Bölümleri (Ayhan, 2011, s. 2, Çizim: 1).

Görsel 4. Çubuğun Bölümleri (Ayhan, 2011, s. 2, Çizim: 2).

Lüle Yapım Teknikleri

Yapım tekniklerine bakıldığında lülelerin farklı yöntemler ile üretildikleri anlaşılmaktadır. Bu yöntemlerden ilki, çömlekçi tornasında şekillendirme yöntemidir. H. Kocabaş'a göre (1963) Tophane lüleleri için kullanılan çamurun süzölmüş ve dinlenmiş olarak hazırlandığı, hazırlanan çamurun ise çömlekçi tornasında şekillendirildiği, sonrasında çamurun kendi rengindeki bir astar ile sıvandığı ve üzerinin süslendiği, mühürlendiği ve tekrar fırımlandığı belirtilmektedir. Fırınlama sonrasında lüle yüzeylerinin ince kumaşlar ile ovularak parlatıldığı ve yüzeyinin altın varaklar ile süslenerek düşük sıcaklıkta tekrar fırımlandığı ve fırınlama sonrasında lüle yüzeylerinin tekrar ince kumaşlar ile ovularak parlatıldığı bildirilir. Oldukça zahmetli bir çalışma sonrasında ortaya çıkan lüleler, böylelikle satışa hazır hale gelirlerdi. (Kocabaş, 1963, s.12).

Lüle yapımında kullanılan bir diğere yöntem kalıplama yöntemidir. Bu yöntemde (Görsel 5) kalıptan çıkarılan lüle, deri sertliğine ulaşınca kadar bekletilir ve rötuşlama işlemlerinin devamında yüzey perdelama, astarlama ve bezeme uygulamasına geçilir. Bezemeleri kil üzerine iki şekilde yapılmaktadır. İlk olarak, şimşir ağacı oyularak (dişi

Seramik Sanatında Lüle ve Kişisel Uygulamalar ve erkek biçiminde) desenler elde edilirdi. Elde edilen ahşap desenler, deri sertliği kıvamına gelmiş kil üzerine bastırma yöntemiyle, ikinci olarak rulo biçiminde hazırlanmış desenin lüle üzerine aktarılmasıyla lüleler dekorlanmıştır. Ayrıca tütün yaprakları, ay yıldız, Osmanlı arması, lale ve gül Osmanlı'da en sık kullanılan desenler arasındadır (Yardımcı, 1999, s. 4; Aytaç, 2019, s. 575). İşlemler sırasıyla uygulandıktan sonra, lüle ustasının mührünü lüleye bastığı ve kontrollü bir şekilde kurumaya alınan lülenin devamında 800-850 °C'de pişiriminin yapıldığı belirtilmektedir (Bakla'dan aktaran, Aytaç, 2019, s. 575).

Görsel 5. Lüle Kalıbı Örnekleri (Aytaç, 2019, s. 575).

Arkeolojik alanlardaki ve müzelerdeki somut örneklerine bakıldığında lüle yapımında yoğunlukla kilin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kil örneklerinin yanı sıra ahşap, metal ve taştan yapılmış lüle örnekleri de bulunmaktadır (Robinson, 1985, s. 157).

Evliya Çelebi, 1668 yılındaki Yunanistan seyahati esnasında, Thebes'i de ziyaret ettiğini ve oradaki lületaş ocaklarını gördüğünü bildirmektedir. Beyaz renkli lületaşından lüleler, çeşitli vazolar, tütsülükler, çeşitli kaplar yapıldığını bildirir. Wheler de 1675 yılında Thebes'i ziyaret etmiştir. Rehber eşliğinde yaptıkları gezide tütün lüleri için çıkarılan taş ocaklarını gördüğünü, daha da detaylara inerek taşın ocaktan çıkarıldığında adeta peynir kadar yumuşak olduğunu ve kurduğunda sertleştiğini belirtir. Wheler, ayrıca elle işlenmiş lülelerden satın aldığını da belirtmektedir (Robinson, 1985, 168). Evliya Çelebi ve Wheler'den anladığımız kadarıyla ilk dönem lülelerinin yapımında kil haricinde lületaşları da kullanılmıştır.

Bu tip lüle örneklerine ülkemizdeki müzelerde rastlanabilmektedir. Farklı malzeme türlerinden yapılmış lüle örneklerini barındıran Tarsus Müzesi bu açıdan

oldukça şanslıdır. Müzede yer alan lüle örnekleri arasında 46 tane pişmiş toprak, 1 tane taş, 1 tane ahşap, 2 tane de bronz lüle örneği bulunmaktadır (Doğanay, 2019, 87). Taş, ahşap ve metal lüleler müzeye satın alma yoluyla kazandırılmışlardır. Buna göre 19. yüzyıla tarihlenen ahşap lüle (Görsel 6) disk kaideli olup etrafı gümüş kakma ve gümüş plakalar ile süslüdür (Doğanay, 2019, s. 82, 87). 17. yüzyıla tarihlenen taş lülenin (Görsel 7) silindirik biçimli bir çanağa sahip olduğu ve at başı biçiminde tasarlandığı belirtilmektedir (Doğanay, 2019, s. 32, Fotoğraf 1). Taş lüle örneklerine aynı zamanda İzmir'in Smyrna antik kentinde de rastlanmaktadır (Uçar-Ersoy, 2021, 57-71). Tarsus Müzesi'ndeki bir diğer lüle örneği metalden (Görsel 8) yapılmıştır. 19. yüzyıla tarihlendirilmiş olan lüle, lale biçiminde ve uzun bir duman yoluna sahiptir (Doğanay, 2019, s. 69, Fotoğraf 97; Doğanay, 2019, s. 81, Fotoğraf 95-96).

Görsel 6. Ahşap Lüle, Tarsus Müzesi (Doğanay, 2019, s. 192, Fotoğraf 97).

Görsel 7. Taş Lüle, Tarsus Müzesi (Doğanay, 2019, s. 32, Fotoğraf 1).

Görsel 8. Metal Lüle, Tarsus Müzesi (Doğanay, 2019, s. 180, Fotoğraf 73).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere kil lüleler haricindeki örnekler oldukça azdır. Kil dışındaki malzemeler, tütün içimine elverişli olmamışlardır. Bu durumun oluşmasında olasılıkla ekonomik nedenler, dayanıklılık, malzeme tedariki ve işçilik özellikleri etkili olmuştur (Evren, 1996, s. 194).

Genellikle sırsız örneklerine rastlanılan lülelerin sırlı örnekleri de bulunmaktadır (Görsel 9). Sır, üzerine uygulandığı pişmiş toprak eserin hem dokusal özelliklerinin korunmasını hem de ona estetik bir görünüm kazanmasını sağlar. Sırlı örneklerin Batılı ve Doğulu tarzda olmak üzere 2 grup halinde üretildiği, sırnın hem kalıp yapımı lülelerde hem de çömlekçi tornasında şekillendirilen lülelerde kullanıldığı bildirilmektedir. Batılı tarzda üretilen lülelerde genellikle yeşil, sarı, mavi ve turkuaz renkli sırlar kullanılmışken, doğulu tarzdaki lülelerde genellikle kahverengi veya kırmızının tonlarındaki killere açık/koyu yeşil, opak beyaz, açık/koyu sarı, siyah ve kahve renkli sırlar kullanılmıştır (Ayhan, 2022, ss. 243-261).

Görsel 9. Dış Yüzeyi Sırlı Lüle Örnekleri (Ayhan, 2022, s. 249).

Lülelerin bezeme uygulaması şu şekildedir; kalıptan çıkarılan lüle, deri sertliğine ulaşmaya kadar bekletilir ve rötuşlama işlemlerinin devamında yüzey perdahlama, astarlama ve bezeme uygulamasına geçilir. Bezemeleri kil üzerine iki şekilde yapılmaktadır. İlk olarak, şimşir ağacı oyularak (dişi ve erkek biçiminde) desenler elde edilirdi. Elde edilen ahşap desenler, deri sertliği kıvamına gelmiş kil üzerine bastırma yöntemiyle, ikinci olarak rulo biçiminde hazırlanmış desen, lülenin yüzeyinde uygulanır. Ayrıca tütün yaprakları, ay yıldız, Osmanlı arması, lale ve gül Osmanlı'da en sık kullanılan desenler arasındadır (Yardımcı, 1999, s. 4; Aytaç, 2019, s. 575). İşlemler sırasıyla uygulandıktan sonra, lüle ustasının mührünü lüleye bastığı belirtilir ve kontrollü bir şekilde kurumaya alınan lülenin devamında fırınlarda pişiriminin yapıldığı

belirtilmektedir (Bakla'dan aktaran, Aytaç, 2019, s. 575). Pişirim, küçük boyutlu ve üzeri kubbe ile örtülü olan fırınlarda gerçekleştirilir (Evren, 1996, 190).

Lüle Tipolojisi

Osmanlı lülelerinin, çamur rengi, form, boyut ve bezemelerine göre tanımlandığı belirtilmektedir. Buna göre, 17. yüzyılda açık renkte ve az miktarda tipin tanımlandığı; 18. yüzyıl lülelerinde form ve bezemelerin çeşitlendiği, 19. yüzyıl başlarından ortalarına kadar ki lülelerin standart bir görünüm kazandığı, bu yüzyılın ortaları ile sonlarına doğru ise lülelerde yapan ustanın mührünün görüldüğü belirtilmektedir (Ward ve Baram, 2006, s. 145; Fındık, 2016, s. 375).

Lüle tipleri ile ilgili olarak, G. Ayhan'ın "Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler" başlıklı çalışmasında konu kapsamlı olarak ele alınmıştır. Ayhan, tiplerinin belirlenmesinde esas olarak üç farklı noktaya vurgu yapmaktadır (Ayhan, 2014, ss. 57-58). İlk olarak, aynı tipteki lüleler dönem, renk ve bölgesel özelliklerine göre kategorilere ayrılmış ve her kategorideki lüleler numaralandırılmıştır. İkinci olarak lüle tipleri, çanak formuna göre belirlenmiştir. Üçüncü olarak da lüleler gruplandırılmış ve her gruba aynı zamanda tip adı verilmiştir. Ayhan, Hasankeyf Kazısı lüle buluntularını çanak ve kaide tiplerine göre tiplere ayırmıştır (Ayhan, 2011, ss. 137-327). Çanak biçimlerine lüleleri "silindir çanaklı", "torba biçimli", "karinalı", "yuvarlak çanaklı", "basık yuvarlak çanaklı", "dikdörtgen çanaklı", "süzgeçli basık yuvarlak çanaklı", "krater biçimli çanaklı", "lale çanaklı" lüleler olarak tiplere ayırmıştır. Kaide biçimlerine göreyse "disk kaideli", "silindir kaideli", "kaideli ve süzgeç çanaklı" olarak tiplere ayırmıştır.

Edirne Yeni Saray Kazısı lüle buluntuları G. Cantay tarafından çalışılmış ve "ateşliği küresel biçimli olup ağzı dar lüle", "ateşliği basık küresel lüle", "ateşliği ve çubukluğu beraber dökülen lüle", "ateşliği ve çubukluğu beraber dökülen ateşliği basık lüle", "ateşliği tablalı lüle", "kısa çubuklu küresel hacimli lüle", "ateşliği küresel ağzı dar ateşliğinde delik olan lüle", "ateşliği basık olan çokgen parçalı lüle", "ateşliği madeni kap biçiminde olan lüle", "ateşliği çiçek ve şamdan biçimli lüle" olmak üzere çeşitli tiplere ayrılmıştır (Cantay, 2005, 110-114).

Lüle tipleri ile ilgili olarak yapılan farklı çalışmalardan Kahire'deki bir medrese kazısında bulunan lüleler için 12 tip; Yunanistan'daki örnekler için yuvarlak, disk kaideli ve lale çanaklı lüle tipleri, İstanbul Saraçhane örnekleri için 25 tip, Smyrna örnekleri için ise 35 tip belirlendiği belirtilmektedir (Hayes, 1992, ss. 3-10; Robinson, 1985, ss. 149-203; French, 2001, ss. 213-230; Ayhan, 2009, ss. 1-22).

Seramik Lüle Uygulamaları

Lüle uygulamaları oluşturulurken daha önce deneyimleme şansı bulunan arkeolojik kazılardan ve bu alanlarda keşfedilen seramik eserlerden ilham alınmıştır. Çoğunluğu kırık parçalar halinde ele geçen farklı formlardaki seramik parçaların tasnifi yapıldığında aralarında lüle parçalarının da olduğu görülmüş, bu durum bu durum seramik lülelerin araştırma konusu olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Seramik Lüle uygulamaları ile günümüzde unutulmaya yüz tutmuş olan lüle sanatına dikkat çekilerek geleneksel lüle sanatının tekrar hatırlanabileceği düşünülmüştür.

Uygulamalar, seramik çamuru kullanılarak yapılmıştır. Seramik çamurunun malzeme olarak seçilmesinde dokunma hissine hitap eden, rahat tutulabilen, ergonomik tasarıma uygun, ağırlığı olan ve güven veren bir malzeme olması, ahşap ve taş gibi malzemelere göre (tasarıma da bağlı olarak) daha dayanıklı olması etkili olmuştur. Aynı zamanda diğer malzemeler ebat belirleme, biçim verme ve süsleme açısından daha sınırlı bir tasarım alanına imkân verirken, seramik çamurunun işlenmesinin kolay olması (işçilik), daha kolay bulunabilmesi (hammadde) ve maliyetinin daha düşük olması seramik çamuru kullanılmasının diğer nedenleri arasında olmuştur. Yapılan çalışmada, piyasada hazır olarak bulunabilecek, renklendirilmemiş, kullanımını daha çok sanatsal çalışmalarda gördüğümüz şamot katkılı kırmızı ve siyah çömlekçi çamurları kullanılmıştır. Kullanılan kırmızı renkli çamur, 0-0,5 mm arası boyutlarda ve %40 oranında şamot katkısı içerirken, siyah renkli çamur 0-0,2 mm arası boyutlarda ve %25 oranında şamot katkısı içermektedir.

Uygulamalar öncesinde ve henüz çamur ile çalışmaya başlamadan yapmak istenilen lüle formlarının eskiz çizimleri yapılmıştır (Görsel 10). Eskiz çizimler sayesinde lüle formlarının çömlekçi tornasında şekillendirilmesi daha kolay

gerçekleştirilmiştir. Lüleler, kullanıma uygun olarak tasarlanmışsa da esas olarak dekoratif amaçlı obje olarak düşünülmüştür. Her biri farklı formda ve boyutlarda şekillendirilen lülelere böylelikle eser olma özelliği kazandırılmaya çalışılmıştır.

Görsel 10. Lülelerin Tasarım Süreci, Eskiz Çalışmaları (Tennur Yaşar Arşivi, 2017).

Şekillendirme aşamasında ilk olarak seramik çamuru elde yoğrulup (sıkıştırılıp) homojen bir görünüme getirilmiştir. Sıkıştırılarak kütle haline getirilen çamur, parçalar halinde kesilmiştir. Daha önceden tasarlanarak eskiz çizimleri yapılan lülelerin şekillendirilmesi (çanak ve duman yolu ayrı ayrı çekilerek) çömlekçi tornasında yapılmıştır (Görsel 11). Şamot katkılı çamurlar, dayanıklılık açısından iyi olmasına karşın, içerisindeki kil tanecik boyutlarının oranı ve tanecik büyüklüğü, lülelerin biçimlendirme aşamasını etkilemiştir. Kullanılan şamot katkılı kırmızı renkli çamurda bu nedenle gözenekli bir yüzey elde edilmiştir. Bu durum da lüle yüzeyinde doğal dokular elde edilmesini sağlamıştır. Siyah renk şamot katkılı çamur kullanılarak yapılan çalışmalarda daha ince cidarlı ve daha küçük boyutlu lüleler yapılmıştır. Çamur içerisindeki şamot oranının daha az olması, çanak ve duman yolunun tornada şekillendirilmesini kolaylaştırmıştır. Elde edilen çanak ve duman yolunun birleşim yerlerine bir miktar balçık sürülerek iki parçanın birleştirme işlemi yapılmıştır. Rötüş işlemleri yapıldıktan sonra deri sertliği kıvamına gelen lüle yüzeylerine kazıma ve baskı yöntemleriyle geometrik bezemeler yapılmıştır.

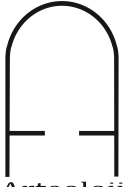
Görsel 11. Lülelerin Tornada Şekillendirme Uygulaması (Tennur Yaşar Arşivi, 2017).

Yapılan lülelerin kurutma işlemleri kontrollü bir şekilde yapıldıktan sonra, 1100°C sıcaklığa ulaşan seramik fırınında pişirim işlemi gerçekleştirilmiştir (Görsel 12). Yapılan lülelerde şamot katkılı kırmızı ve siyah renkli çamurlar kullanılması sebebiyle astar ve sır kullanımına gerek duyulmamıştır. Ayrıca sırlı lülelerin hijyen ve sağlık açısından daha uygun olduğu bilinse de yapımda kullanılan şamotlu çamur, yüksek derecede pişerek sinterleşme özelliği göstermekte, bu durumun da gözeneklerin küçülmesine, çeşitli koku ve bakteri barındırmasının azalmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Görsel 12. Pişirimi Sonrası Genel Görünüm (Tennur Yaşar Arşivi, 2017).

Pişirim sonrası lüle çanağının tütek kısmına takmak için uygun ölçülerde çubuklar hazırlanmıştır. Çubukların bazıları, renkli dekor bantları kullanılarak süslenmiştir. Çubukların takılmasıyla birlikte uygulama çalışmaları tamamlanmıştır.

Yapılan uygulamalar hakkında daha detaylı bilgi sunulabilmesi için iki tane lüenin kataloglaması yapılmış ve eserlerden örnekler sunulmuştur (Görsel 13-15).

Eserin Cinsi ve Adı		Seramik Lüle	
Çamur Türü ve Rengi		Kırmızı Renkli Şamotlu Çamur	
Yapım Tekniği / Yapım Yılı		Çömlekçi Tornasında Şekillendirme/2017	
Eserin Ölçüsü	Uzunluk	6 cm	
	Yükseklik	4,5 cm	
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,6 cm	
	Ağız Çapı	1,8 cm	
Pişirim Sıcaklığı		1100° C	Tanım: Silindirik biçimli uzun boyun kısmına sahiptir. Çanak kısmı daha baskık olarak yapılmıştır. Duman yolu ağız kısmına doğru daralmaktadır. Lüle, deri kıvamı sertliğindeyken yüzeyine baskı tekniği ile geometrik bezeme yapılmıştır.

Görsel 13. Örnek Uygulamalar (Tennur Yaşar Arşivi, 2017).

Eserin Cinsi ve Adı		Seramik Lüle	
Çamur Türü ve Rengi		Siyah Renkli Şamotlu Çamur	
Yapım Tekniği / Yapım Yılı		Çömlekçi Tornasında Şekillendirme/2017	
Eserin Ölçüsü	Uzunluk	5,5 cm	
	Yükseklik	3 cm	
	Duman Yolu Ağız Çapı	0,6 cm	
	Ağız Çapı	1,5 cm	
Pişirim Sıcaklığı		1100° C	Tanım: Üç ayaklı lüle, oval bir çanak gövdesine sahiptir. Dışa çekik ağızlı duman yolu üzerinde 3 adet kazıma tekniği ile dairesel bezeme yapılmıştır.

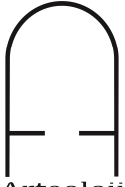
Görsel 14. Örnek Uygulamalar (Tennur Yaşar Arşivi, 2017).

Görsel 15. Üretilen Lülelerden Örnekler (Tennur Yaşar Arşivi, 2017).

Sonuç

Tütünün keşfi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla lüle sanatı ortaya çıkmış ve bu sanat uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. İnsanların yanlarında kolaylıkla taşıyabildikleri seramik lülelerin yerini, günümüzde pipolar almıştır. Bu nedenle seramik lüle sanatı günümüzde yok olma noktasına gelmiştir. Bu çalışmada günümüzde unutulmaya yüz tutmuş lüle sanatının yeniden hatırlanması ve daha önce farklı dönemlerde yapılan lüle örneklerinden ve antik seramik kaplardan da esinlenerek yeni lüleler yapılmıştır. Kullanılan çamurun gözenekli yapısı verilmek istenen antik seramik kap görünümünü de desteklemiştir. Yapılan lüle çalışmalarında iki farklı renkte şamotlu seramik çamuru kullanılmıştır. Şamot içeren çamur kullanılması kurumadan çatlamaya ve işlenebilirlikten plastikliğe çamura olumlu özellikler kazandırmaktadır. Aynı zamanda yüksek mukavemete sahip olup aşınmaya ve yıpranmaya karşı dayanıklı seramik lüleler elde edilmesini sağlamıştır. Kırmızı renk seramik lülelerde %40 oranında şamot içeren

çömlekçi çamuru kullanılarak ortalama 5-6 cm yüksekliğinde farklı formlarda seramik lüleler yapılmıştır. Şamot oranının yüksekliği lüleleri çömlekçi tornasında şekillendirirken daha zahmetli olmasına, çok ince cidarlı ve küçük boyutlu çalışılmasına uygun olmamıştır. Siyah renk şamotlu seramik çamuru kullanarak yapılan lülelerde %25 şamot içermesi çömlekçi tornasında şekillendirmeyi kolaylaştırmış ve daha küçük boyutlu, ince cidarlı çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. Bu sayede siyah renk şamotlu seramik çamurundan 1,5 cm yüksekliğinde olan lüle çalışmaları da üretilebilmiştir. Kullanılan seramik çamurlarının kendinden renkli olması nedeniyle sırlama işlemi yapılmamıştır. Lülelerin yapımında kullanılan şamot katkılı çamurların pişme derecesinin katkısız çömlekçi çamuruna göre daha yüksek olması yüzeylerin sinterleşmesine ve dolayısıyla gözeneklerin küçülmesine neden olmuştur. Böylelikle lülelerde kullanıma bağlı olarak oluşabilecek koku ve bakteri oluşumunun azaldığı görülmüştür. Çalışma kapsamında tasarlanan seramik lülelerin var olan seramik lülelere estetik açıdan farklı bir yaklaşım olarak sunulması ve uygulamalarla ortaya konulan seramik malzemenin lüle üretiminde kullanımına yönelik olumlu etkileri göz önüne alındığında, araştırmanın seramik lüle üretiminin tekrar canlanması adına olumlu etkileri olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Ayhan, G. (2009). Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Yılı Lüle Buluntuları. *Sanat Tarihi Dergisi XVIII*(2), 1-22.

_____ (2011). *Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları* [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi

_____ (2014). Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler. M. Acara Eser- E. Bilget Fataha-G. Koyun (Ed.), *XVI. Orta Çağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Cilt 1)* (ss.53-63).

_____ (2022). Sırlı Tütün Lüleleri, *Sanat Tarihi Dergisi 31*(1), 243-261. <https://doi.org/10.29135/std.980754>.

Aytaç, İ. (2019). Harput İç Kale Kazılarında 2015-2016 Yıllarında Bulunan Tütün Lülelerinin Değerlendirilmesi. O. Kunduracı ve A. Yavuzylmaz (Ed.). *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları*. (ss.567-608).

Bakla, E. (1985). Unutulmuş Bir Halk Sanatı Lüleçilik, *Antika* (5), 4-8.

Baram, U. (1995). Notes on the Preliminary Typologies of Production and Chronology for the Clay Tobacco Pipes of Cyprus. Anonymous (Ed.). *Report of The Department of Antiquities, Kıbrıs Ministry of Communications and Works*. (pp.299-309).

Cantay, G. (2005). Edirne Yeni Saray Kazısı Lüle Buluntuları. *VIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (26-28 Nisan 2004 / Sakarya), *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 108-120.

Doğanay, M. (2019). *Tarsus Müzesi'nde Bulunan Lüleler* [Yüksek Lisans Tezi Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi

Evren, B. (1996). *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*. Doğan Kitap

French, P.G. (2001). Smoking Pipes of the Islamic Period from the Madrasa Tatar al-Hiğaziya, F. Speiser (Ed.), *Die Geschichte der Erhaltung arabischer Baudenkmäler in Ägypten*, (pp.213-230).

Fındık, E. F. (2016). Ay Işığında Tütün Seremonisi-Osmanlı Kırsalında Tütün Kullanımının Kanıtları: Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları Lüle ve Nargile Buluntuları, *Cedrus* (IV), 373-392. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201622>.

Hayes, J. (1992). *Excavations at Saraçhane in İstanbul, 2: The Pottery*. Princeton University Press.

Kocabaş, H. (1963). Tophane Lüleçiliği, *Türk Etnografya Dergisi* (V), 12-13.

Robinson, C.W.R. (1985). Tobacco Pipes of Corinth and of the Athenian Agora, *Hesperia* (54), 149-203.

Tanrıveren, F.M. (2015). *Konya ve Çevresindeki Müzelerde Bulunan Osmanlı Dönemi Tütün Kültürüne Ait Etnografik Objeler* [Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi.

Uçar, H., Ersoy, A. (2021). Smyrna/İzmir Agorası Kazısı'ndan Osmanlı Dönemi Taş Tütün Lüleleri, *TÜBA-AR* (29), 57-71.

Ward, C., Baram, U. (2006). Global Markets, Local Practice: Ottoman – Period Clay Pipes and Smoking Paraphernalia from the Red Sea Shipwreck at Sadana Island, Egypt, *International Journal of Historical Archaeology* 10(2), 135-158.

Yardımcı, İ. (1999). Seramik Pipo [Sanatta Yeterlilik Tezi Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik Ana Sanat Dalı]. YÖK Tez Merkezi.

Yener, A. (2005). Tütün Lüleleri ve Antalya Kaleiçi'nde Bulunan Örnekler, *Arkeoloji-Sanat*, (119), 94-113.